

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta
maxsus ta’lim vazirligi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy universiteti**

***“Filologik ta’limni
takomillashtirish
muammolari”***

**Respublika ilmiy-amaliy
MATERIALLARI**

**Toshkent, O‘zMU
2020-yil 20-oktabr**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

*Professor Yormat TOJIYEV
tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi*

***“Filologik ta‘limni takomillashtirish
muammolari”***

**Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI**

**Toshkent
«MUMTOZ SO‘Z»
2020**

MUNDARIJA

PROFESSOR YORMAT TOJIYEV – OLIM, PEDAGOG VA MURABBIY

<i>H. Boltaboyev.</i> O‘zbek filologiyasining takomillashuvi jarayonida universitet tilshunosligining o‘rni.....	3
<i>Yo. Tojiyev.</i> Ayyub g‘ulomov – grammatika bilimdoni.....	6
<i>R. Sayfullayeva.</i> Ustoz hayoti — olam.....	8
<i>Z. Xolmanova.</i> Ustoz ibratlari.....	11
<i>R. Mahmudov.</i> Rapqonlik tilshunos olim.....	13
<i>J. Abdullayev.</i> Yormat Tojiyev va o‘zbek tilida morfemaning mohiyati, maqomi masalasi.....	15
<i>H. Hamroyeva, T. Butunboyeva.</i> Professor Yormat Tojiyevning ilmiy maktabi.....	18

NAZARIY VA AMALIY TILSHUNOSLIK MASALALARI

<i>N. Rahmonov.</i> Til “men” va olam birlashadigan muhitdir.....	21
<i>Timur Kocaoglu (Temur Xo‘ja o‘gli).</i> Turkologiyada e‘tibordan chetda qolgan Abdurauf Fitratning “Qutadg‘u bilig” matni nashri (1928).....	27
<i>M., Qurbonova.</i> O‘zbek tilining xalqaro miqyosda mavqeyini oshirish muammolari.....	33
<i>M. Eскееева, У. Мусабеекова.</i> Древние топонимы тюркских языков.....	35
<i>Oynur O‘z O‘zjon.</i> O‘zbek tilining turkiyada targ‘iboti.....	40
<i>A. Berdialiev.</i> O‘zbek tili affiks morfemalarining paydo bo‘lish yo‘llari haqida.....	43
<i>S. Nurmatov.</i> Sonlarning rivojlanishiga doir ba‘zi nazariy qarashlar xususida (hind-oriy tillariga oid sonlar misolida).....	46
<i>M. Ahmedova.</i> O‘zbek terminologiyasi masalalari.....	48
<i>B. Mengliyev, Sh. Xamroyeva.</i> Morfoanalizator tuzishda axborot bazasi va tahlil dasturlarining amaliy ahamiyati.....	50
<i>O‘Islamov.</i> Til – millatning borligi va birligining bosh belgisi.....	52
<i>M. Abdurahmanova.</i> Korpus lingvistikasining shakllanish taraqqiyoti.....	55
<i>A. Uralov.</i> Morfemaning lisoniy o‘rni.....	57
<i>I. Ermatov.</i> Onomasiologik terminologiyada giperonim-giponimik munosabatlar.....	58
<i>F. Abdujabbarova.</i> “Cheksiz” so‘zining chegarasi bormi?.....	61
<i>B. Suyunov.</i> O‘zbek tilida terminlar pragmatikasi va uni takomillashtirish masalasi.....	63
<i>H. Бекмухамедова.</i> Рекламный текст – как явление социокультурного характера...65	65
<i>X. Сагдуллаева.</i> Подготовка специалистов в неязыковом вузе посредством чтения профессионально-ориентированных текстов на русском языке (РКИ).....	67
<i>S. Xolmirzaeva.</i> Til bor ekan – millat bor.....	69
<i>X. Babaraximova.</i> Старославянизмы, встречающиеся в историко-лингвистическом источнике XVII века «Вести-куранты».....	70
<i>Z. Tohirov.</i> Davlat va davlat tili ajralmasdir.....	72
<i>A. Ahrorov.</i> Nutqiy akt voqeylanishida maqollarning tutgan o‘rni masalasi.....	74
<i>З. Р. Джуреева.</i> Культурные концепты в узбекской языковой картине мира.....	76
<i>S. Israilova.</i> Badiiy matnda rang bildiruvchi leksemalar pragmatikasi.....	79
<i>A. Rahmanova, M. Akramjonova.</i> Korpus lingvistikasi: mazmuni va mohiyati.....	82
<i>Sh. Atamuradov.</i> Kommunikativ to‘siq lingvopragmatik muammo sifatida.....	84
<i>Z. Kasimova.</i> “Realiya” tushunchasi va uning tilshunoslikda o‘rganilishi.....	86
<i>L. Nigmatova, I. Kozieva.</i> O‘zbek tili maxsus korpuslarida madaniyat kategoriyalari ifodasi.....	89
<i>N. Xamrayev.</i> Davriy nashrlar rivojida o‘zbek tilining beqiyosligi.....	92
<i>L. Abdulkasimova.</i> Arab va o‘zbek tillaridagi jinoyat huquqiga oid terminlarning solishtirma-qiyosiy tahlili.....	95

<i>Sh.Xudayqulova. Aksiologik leksikaning umummilliy xarakteri.....</i>	98
<i>U. Burieva. Incomplete statements in the actual division of the text.....</i>	101
<i>D.Nasriyeva. Areal lingvistika, lingvistik geografiya va dialektologiya.....</i>	103
<i>D.Fattaxova, N. Sayfullayev. Terminlar – tilimizning boyligi.....</i>	105
<i>N.Rasulova. O‘zbek tilidagi gastronomiyaga oid barqaror birikmalar.....</i>	107
<i>N.Xaitbayeva. Ontogenezda yozma nutqning shakllanishi va rivojlanishi.....</i>	109
<i>D.Ro‘zimatova. Tibbiy terminlarni qo‘llashda shifokor nutq madaniyat.....</i>	111
<i>M.Abdurahmanova, U.Buxorova. Til va nutq.....</i>	113
<i>S.Israilova. Sifat so‘z turkumining o‘rganilishi.....</i>	115
<i>N.Qidirboyeva. Badiiy matnda rang bildiruvchi leksemalarga xos konnotativ ma’nolar.....</i>	117
<i>D.Amirova. Ona tili – millat ruhi.....</i>	119
<i>M.Ahmedova. O‘zbek terminologiyasi masalalari.....</i>	122
<i>N.Kudratxodjayeva. O‘zbek tilining rivojlanishida terminlarning o‘rni.....</i>	123
<i>O.Usmonova, Z.Usmonova. Alisher Navoiy asarlarida til va nutq masalalari.....</i>	125
<i>F.Topildiyeva. Davlat tili va o‘zbek huquqiy atamashunosligi tizimini o‘rganishning ahamiyati.....</i>	127
→ <i>M.Shamsiyeva. Bola nutqi rivojlanishining zamonaviy nazariyalari.....</i>	129

O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTINI O‘QITISH METODIKASI

<i>N.Alavutdinova. O‘zbek tilshunosligining shakllanish va taraqqiyotini davrlashtirishni o‘qitishga oid metodik qarashlar.....</i>	131
<i>G.S.Keldiyorova. O‘zbek tili darslarida zid ma’noli so‘zlarning o‘qitilishi.....</i>	132
<i>Д.Фаттахова, Ф.Топилдиева. О методике обучения средствам речевой выразительности узбекского языка.....</i>	135
<i>A.Ubaydullaev. “Matnshunoslik” fanidan mustaqil ishlarni tashkil etish.....</i>	137
<i>N.Inogamova. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samarasi xususida.....</i>	140
<i>N.Egamberdiyeva. Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati.....</i>	143
<i>G.Muxamedjanova, N.Musulmanova. O‘zbek tilini o‘qitishda aktlaridan foydalanish imkoniyatlari.....</i>	145
<i>I.Nigmatova, S.Sharipov. Maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yaratilgan lug‘atlarda til va madaniyat uyg‘unligi muammosi.....</i>	146
<i>F.Mamatova. Interaction of language and culture as an actual issue of sociolinguistics.....</i>	149
<i>Sh.Abdullayeva, S.Nazarova. Ona tili darslarida yozma savodxonlikni oshirishda “orfografik estafeta” metodidan foydalanish usullari.....</i>	150
<i>Sh.Toshmirzayeva, S.Majidova. Qachongacha “aylanib o‘tamiz” (til ta’limidagi savodxonlik muammolari).....</i>	153
<i>R.Mahmudov. O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchilarini tayyorlash muammolari.....</i>	155
<i>Ж.Темирова. Проблемы современного состояния детской игросферы.....</i>	157
<i>F.Abdujabbarova. Shavkat Rahmonning “Sulaymon tog‘i etagida o‘ylaganlarim” she’rini o‘rganish usullari.....</i>	158
<i>Sh.Egamova, O.Danabekov. Eski o‘zbek yozuvi darslarida interfaol metodlardan foydalanish usullari.....</i>	162

terminlarni ishlab chiqish, ularni takomillashtirish ustida izlanishlar olib borilyapti. Toki bugungi kunga qadar ro'y bergan va hozirda davom etayotgan tarixiy-madaniy o'zgarishlar va yangilanishlar jarayoni tilimizning leksikasida o'z aksini topib boradi, ya'ni jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda yang-yangi so'z, tushuncha va atamalar, jumladan, huquqshunoslikka oid sohaviy atamalarni yuzaga kelishi o'zbek tilini – o'ziga xos madaniyat o'chog'i sifatida namoyon qiladi..

Shunday bo'lsa-da, yangi so'z va atamalarni iste'molga kiritish jarayonida o'zbekona muqobillarini izlash va qo'llash muhim ahamiyatga ega. Demak, atama tanlashda, yangi atamalar yaratishda, o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan ham o'rinli foydalanish lozim. Shuningdek, huquqshunoslik sohasidagi atamalarda izlanish zarur bo'lgan o'rinlar hali ko'p.

Adabiyotlar

1. Bekmirzayev N. Huquqshunos nutqi madaniyati. T., 2016.
2. Lotin tilidagi terminlar. T., 2009.

BOLA NUTQI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY NAZARIYALARI

*M.Shamsiyeva,
O'zMU tayanch doktoranti*

Ontogenez jarayonida bola nafaqat atrofdagilarning nutqiga taqlid qiladi, balki til qonuniyatlarini ham o'zlashtiradi va shu asosda o'z nutqini shakllantiradi. Tilni o'zlashtirish yuqori darajadagi tahlil, sintez, umumlashtirish, differensiatsiya jarayonlarini talab qiladi. L.S.Vigotskiy birinchilardan bo'lib bola psixikasi rivojlanishida nutqning ahamiyatini o'rgangan. Nutq psixik jarayonlar shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, oliy psixologik funksiyalarning rivojlanishini tahlil qilishning asosiy usuli nutq ta'sirida amalga oshadigan psixik jarayonlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar hisoblanadi, deydi olim. L.S.Vigotskiy konsepsiyasining asosiy masalasi fikrning so'zga munosabatidir. Olim so'zga nutqiy tafakkurga xos bo'lgan barcha belgilarniyo tovush va mazmun birligi sifatida qaraydi. Olimning fikricha, ma'no bir vaqtning o'zida o'z tabiatiga ko'ra nutqiy hodisa hamda fikrlashga doir bo'lgan hodisa sifatida ham qaraladi. U bir vaqtning o'zida nutq va tafakkur, chunki u nutqiy tafakkur birligidir[1].

Tafakkur va nutq munosabati masalasi J.Piaje (1999)ning intellekt rivojlanish bosqichlari konsepsiyasida ham ilgari surilgan. Piajening fikricha, bolada nutq hosil bo'lishining ilk belgisi sensomotor intellektning rivojlanishidir. Nutq rivojlanishida kognitiv jarayonlar planida J.Piaje intellektual rivojlanish nutqiy rivojlanish jarayoniga qay tarzda ta'sir qilishini ko'rsatib beradi.

1. Bolaning intellektual rivojlanish darajasi so'zlash asosida turadigan semantika darajasida namoyon bo'ladi (aks etadi).

2. Bolaning analitik-sintetik faoliyati shakllanish darajasi til vositalarini o'rganish imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Biron-bir tushunchaning til shakli qanchalik sodda va oson qabul qilinsa, u bola tomonidan shunchalik tez o'zlashtiriladi. Bolaning analitik va sintetik faoliyati shakllanish darajasi rasmiy til vositalarini o'rganish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Bola nutqi rivojlanishi borasidagi mashhur yondashuvlaridan biri til qoidalarini kengaytirishdir. Oddiy qoidalaridan ko'ra, bola kengroq sinflarga mo'ljallangan qoidalarni tezroq o'zlashtiradi. Bu differensiatsiya, ichki tormozlanish qiyinchiliklari bilan bog'liq. Fleksiyaning noto'g'ri tanlanishi bir semantik sinf ichida yuz beradi. Muvofiq grammatik qoida to'g'ri tanlanadi, biroq uni amalga oshirish me'yorga muvofiq tarzda har doim ham to'g'ri bo'lmaydi. So'z shaklini hosil qilishning til qoidasi barqarorligi va muntazamligi til shakllarini yaxshi o'zlashtirishga ta'sir qiladi. Tilda so'z shakllarini yasash qoidalari qanchalik ko'p bo'lsa, bolaning

uni o'zlashtirishi shuncha qiyin bo'ladi. Shu tariqa, shakllar bir ma'no bilan qanchalik ko'p farqlansa, u shunchalik murakkab o'zlashtiriladi (tizimlashtirish, shakllarni differentsiatsiyalash murakkabliklari yuzaga keladi).

3. Nutqni o'zlashtirish ma'lumotlarni qayta ishlash, qisqa muddatli xotira hajmi bilan bog'liq. Nutq qisqa vaqt ichida qabul qilinadi va amalga oshiriladi. Shu sababli bola tez dasturlash va tez dekodlash, nutqiy xabarni deshifrovka qilish strategiyasiga ega bo'lishi kerak. Bolaning nutqni egallashi nutqiy ma'lumotni qayta ishlash imkoniyatlari asosida yuz beradi. Bu nutqni amalga oshirishda ham namoyon bo'ladi[2].

Dastlab bolada bir so'zli, ikki so'zli jumla (subyekt-predikat, subyekt-obyekt)dan iborat bo'ladi. So'ngra u ushbu elementlarni birlashtirib uch so'zli jumlagacha aylantiradi (subyekt-predikat-obyekt): *Onam o'qiyapti. Ona kitob. Onam kitob o'qiyapti.* Shu tariqa, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida nutqiy va intellektual rivojlanish avtonomligi o'z o'rniga ega bo'ladi. Keyinchalik tilning rivojlanish sur'ati va izchilligini boshqaruvchilaridan biri bilish jarayonlarining rivojlanishi hisoblanadi. Avvalo, bolaning nutqiy rivojlanishini belgilovchi bu semantikadir. Biroq keyinchalik nutq bolaning intellektual rivojlanishida katta o'zgarishni ta'minlaydi, ya'ni verbal tushunchaviy tafakkur hosil bo'ladi. M.M.Kolsevaning (2002) tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, so'z nafaqat bola tomonidan qabul qilinadigan boshqa ta'sir qiluvchilar majmuasidan muntazam ravishda ajralib turadi, balki uning ta'sirida bola ilk yoshida qabul qilishi uning xotirasi kabi yangi jihatlariga ega bo'la boshlaydi. Bu bolaga predmetning muhim belgilarini ajratish imkonini beradi, uning qabul qilishini umumlashtiradi va barqarorlashtiradi, shuningdek, aniq va differentsiyalangan xotirasining yangi imkoniyatlarini shakllantiradi[3].

So'zning asosiy funksiyasi shundan iboratki, u nafaqat tashqi olamning muvofiq predmetlarini anglatadi, balki u mavhumlashtiradi, kerakli belgilarni ajratadi va qabul qilinadigan signalarni umumlashtiradi, bevosita tajriba, funksiyalarni tizimlashtirib, muayyan kategoriyalarga kiritadi, psixik jarayonlarning shakllanishida so'zning ahamiyatini oshiradi. Nutq umumlashtirish, diqqatning bo'linishi kabi aqliy operatsiyalarni takomillashtirish imkonini beradi. So'z xotira, qabul qilish, fikrlash kabi bilish faoliyatiga kiradi. Nutq yordamida predmetlarning turli sifatlarini (belgilar) ifodalash shakl, rang, makon munosabatlarini samarali farqlashga olib keladi. Shu tariqa, so'z fikrlash quroliga aylanadi. Nutq intellektual, fikrlash nutqiyga aylana boshlanadigan keskin o'zgarish davri ikki mutlaqo aniq va obyektiv belgilar bilan xarakterlanadi. Bu belgilar yordamida biz bu keskin o'zgarish nutq rivojlanishida yuz berdimi yoki yo'qmi, shuningdek, nutqning nonormal va kech rivojlanish holatlarida normal bolaning rivojlanishiga taqqoslaganda bu davr qay darajada orqaga surilgani haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Bu ikki davr o'zaro chambarchas bog'liqdir. Birinchisi bu keskin o'zgarish yuz bergan bolada o'z lug'ati, o'zining so'zlar zaxirasi faol kengaya boshlaydi. Har bir yangi narsaning qanday nomlanishi haqida so'raydi. Ikkinchi davr bolaning so'zlari faol kengayishi asosida yuzaga keluvchi so'z zaxiralarining favqulodda tez oshib borishi bilan xarakterlanadi. Bilish so'z va tushunchalarning ma'nosi asosida amalga oshadi. Asosan bog'lanishli nutq ifodalarida ularning tuzilishi va dasturlanishi mazmuniy bosqichda amalga oshadi va bilish faoliyatining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное / Л.С. Выготский. - М.: Лабиринт, 2001. - 366 б.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. СПб.-М.: Педагогика-Пресс, 1999. - СПб. - 528 б.
3. Кольцова, М. М. Ребенок учится говорить / М.М. Кольцова. Пальчиковый игротренинг / М.С. Рузина. - СПб.: Сага, 2002. - 222 б.

Ilmiy-ommabop nashr

“Filologik ta’limni takomillashtirish muammolari”

**Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI**

Nashriyot muharriri: Ilhom Yo’ldashev
Musahhiha: Sarvinoz Musaxo’jayeve
Texnik muharrir: Behzod Boltaboyev

«MUMTOZ SO’Z»
oilaviy korxonasi
nashriyoti

Manzil: Toshkent, Navoiy ko’chasi, 69.
Тел.: 71 247-08-56

Bosishga ruxsat etildi 01.12.2020
Qog’oz bichimi 60x84 1/16. Ofset qog’ozi.
Times New Roman garniturası. Hisob-nashriyot tabog’i 15,0.
Shartli bosma tabog’i 15,25. Adadi 100
Bahosi kelishilgan narxda

«MUMTOZ SO’Z»
oilaviy korxonaning
matbaa bo’limida chop etildi.
Manzil: Toshkent, Navoiy ko’chasi, 69.
Тел.: 99 847-12-12